

Civilek a kutatásban – közösségi tudomány a könyvtárban

GAÁLNÉ KALYDY Dóra

Elhangzott 2019. november 26-án a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Egyetemi Központi Könyvtár és Levéltár által rendezett Könyvtár mint híd a tudomány és a kutatás között c. konferencián.

Az open science (nyílt tudomány) mozgalom egyre nagyobb teret hódít magának. Míg pár éve még csak a nyílt hozzáférésről beszéltünk (2002, Budapest Open Access Initiative), ma már szerte a világon nyílt tudományról van szó, melynek csupán egy szelete a nyílt hozzáférés. A legutóbbi sokk 2018 szeptemberében látott napvilágot „Plan S” néven, melynek fő célkitűzése, hogy 2021-re minden államilag támogatott kutatásról megjelenő publikáció nyíltan hozzáférhető legyen bárki számára akár repozitóriumokon keresztül, akár az open access folyóiratokban. A LIBER¹ (Association of European Research Libraries) 2019-es éves konferenciáján az előadások és workshopok 55%-ban a nyílt tudományhoz kapcsolódtak, mind a három plenáris előadás szintén a nyílt tudomány témakörben mutatott be újabb és újabb lehetőségeket.² A konferencia alkalmával megalkult a LIBER legújabb munkabizottsága³ is, mely a szakkönyvtárak, egyetemi könyvtárak citizen science-ben, azaz a kö-

zösségi tudományban betöltött szerepét és lehetőségeit igyekszik minél teljesebben feltérképezni és a jó gyakorlatok mentén útmutatót adni a könyvtáraknak. Izgalmas, kérdésekkel teli témának tűnik a közösségi tudomány. A citizen science fordítása/magyarosítása nem egyszerű, hiszen a citizen állampolgárt jelent, de az „állampolgári vagy polgári tudomány, tudományosság” nem adja vissza azt a frappáns angol kifejezést, mely arra utal, hogy egy tudományos kutatásban nem hivatásos kutatók is, azaz elkötelezett és érdeklődő amatőrök hatékonyan vesznek részt. Az amatőr szó a magyar nyelvben pejoratív értelemmel bír, ezért én magam inkább a közösségi tudomány kifejezést használom.

Érdeklődésem a téma iránt 2018-ban kezdődött, amikor az európai trendek közül az általam megjelölt ki-lenc, a szakmánkat meghatározó területből a felkért tizenhárom hazai könyvtárvezető a citizen science-t (akkor még a tudomány társadalmiasításának nevez-

tem) a legkevésbé meghatározónak rangsorolta,⁴ míg Európában már akkor elkezdődtek a könyvtári citizen science projektek.

Magam is részt veszek a LIBER Citizen Science munkabizottság tevékenységében, ezért úgy érzem, elsősorban magyarázatra szorul, mi is pontosan a *közösségi tudomány*, mert inkább sejtjük, mint tudjuk a megnevezés mögötti tartalmat.

A civil tudomány kifejezés alatt rövidebb-hosszabb tudományos projekteket értünk, melyek vezetői minden esetben az adott szakma elismert szakemberei, mellettük, általuk meghatározott módon nem hivatásos szereplők is részt vesznek a munkában. Olyan elkötelezett, lelkes amatőrök, akik a rájuk bízott feladatot pontosan, precízen végzik. Ez a feladat lehet akár megfigyelés, melyet dokumentálnak, vagy adatbevitel, de egyre népszerűbb egy-egy költő, író, tudós hagyatéki kéziratának átírása is.⁵ Az önkéntesek bevonása szakmai projektbe egyáltalán nem új keletű. A dokumentált legrégebbi közösségi tudományos projekt – persze, akkor még nem így hívták –1900-ban kezdődött: az ún. Karácsonyi Madárszámlálás (Christmas Bird Count⁶) azóta az egyik legsikeresebb közösségi tudományos projektnek minősül. Az újdonság a nyílt tudományban rejlik, a nyílt adatokban és a nyílt hozzáférésben és persze a technikai háttérben, melynek segítségével az elemzések egyre összetettebbek és sokoldalúbbak lehetnek.

A projektekbe rengeteg erőforrást fektetnek a szervezők, hiszen ki kell építeni egy informatikai hátteret, fel kell készíteni a projektben részt vevő önkénteseket, folyamatosan ellenőrizni kell az adatokat és visszajelzést kell adni az önkénteseknek. A mai online világban tulajdonképpen állandóan talpon kell lenni, és állandóan fenn kell tartani az érdeklődést és a lelkesedést.

Felvetődik a kérdés, miért éri meg a kutatóknak nem kevés energiát fektetni egy-egy közösségi tudományos projektbe?

A dokumentált tapasztalatok alapján elmondható, hogy a közösségi tudományos projektek legfőbb haszna, hogy nagy tömegeket lehet megszólítani, sok önkéntessel dolgozhatnak a kutatók, így általában egy-egy megfigyelés, kísérlet, projekt hamarabb befejeződik, és/vagy sokkal nagyobb merítésre tehetnek szert. Olyan kiterjedt munkafolyamatokra kell gondolni, melyeket hivatásos kutatókkal nem tudnának lefedni, egyszerűen azért, mert nincs annyi szakember és/vagy azért, mert határokon és földrészekeken átívelő projektekről lehet szó. Szeretném egy példával megvilágítani, ez pedig a „Hubble Asteroid

Hunter”⁷ projekt. A projekt célja, hogy a NASA/ESA Hubble SpaceTelescop által régebben készített felvételeken az önkéntesek azonosítsák az aszteroidák nyomait. A felvételek digitálisan hozzáférhetőek bárki számára. A kutatás lényege, hogy az archivált felvételekből minél több adatot lehessen gyűjteni az aszteroidák méretéről, formájáról, gyakoriságukról, előfordulásukról és a Földre gyakorolt hatásukról. Az önkéntesek által felvett adatokat természetesen minden tudományos projektben ellenőrzik az adott szakterület szakemberei.

A miérteknél meg kell említenünk egy egyáltalán nem elhanyagolható szempontot is, ez pedig az adott tudományos terület ismertsége. A kutatási projekteket nem szokták az autópályák mellett óriásplakátokon hirdetni, általában a köz emberének nincs tudomása arról, milyen kérdések foglalkoztatják a tudományos világot. Azáltal, hogy önkéntesek is bekapcsolódnak a munkába, egy új disszeminációs terület nyílik. Már a toborzás során sokan hallanak az adott kutatásról, azok pedig, akik részt vesznek egy-egy tudományos kutatásban, büszkén mesélnek ismerőseiknek a „munkájukról”. Ezáltal egy teljesen új, megbízható reklámfelülethez jutnak a kutatócsoportok. A közösségi tudományt legtöbb esetben a természet-tudományos kutatások használják ki, ezáltal a résztvevő közösséget megfelelően érzékenyítik a klímaváltozásról, a zsiráfok csökkenő egyedszámáról, a madarak megváltozott költözési szokásairól stb. Ennek köszönhetően a közösségi tudományos projektek keretében zajló kutatások sokkal nagyobb ismertségre és elismertségre tesznek szert, így az adott szakmában folyó munkának hírértéke lesz.

Számos nagy múltú projektet szerveznek hazánkban is, melyet eddig nem hívtunk sem citizen science-nek, sem közösségi tudománynak, mégis nagyon kedveltek, például a Magyar Madártani és Természetvédelmi Egyesület által szervezett madárgyűrűzéssel és madármegfigyeléssel foglalkozó táborok.⁸

Hogyan lettek a könyvtárak is érdekelték a közösségi tudományos projektekből?

A könyvtár mint harmadik hely ma már kulcsfogalom minden könyvtártípus számára. Ezzel együtt jelent meg a „hub” (csomópont) kifejezés. Mind a két fogalom jól tükrözi a könyvtárak változó, a közösség formálásában betöltött szerepét. Ráadásul a „hub” magában foglalja a kapcsolatszerepet, a könyvtár összeköti a különböző embereket, ötleteket, az innovációt és a fejlesztést.

A könyvtár híd és kapocs egy-egy közösségi tudományos projektben. A könyvtár rendelkezik olyan

erőforrásokkal, melyekkel a legtöbb kutatócsoport nem, ebből pedig az első és legfontosabb a nyitottsága, hozzáférhetősége mindenki számára. A könyvtár rengeteg potenciális önkéntessel bír, hiszen eleve feltételezhető, hogy a könyvtárhasználók különböző érdeklődési körrel rendelkezők, akik szívesen tájékozódnak, autodidakta módon fejlesztik ismereteiket. A másik oldalon pedig ott vannak a könyvtárosok, akik remek kommunikációs készséggel és gyakorlatlal rendelkeznek, így – megfelelő felkészítés után – a könyvtárosok lesznek azok, akik tájékoztatást tudnak adni a közösségi tudományos projektek menetéről, lehetőségeiről, a csatlakozás tudnivalóiról és szintén a könyvtárosok azok, akik kapcsolatot tartanak a tudományos projekt vezetőjével is, így valóban a híd szerepét töltik be.

A könyvtári infrastruktúra szintén jól használható a helyi projektekben gyűjtött adatok tárolására, hozzáférhetőségére. Több olyan ismert projekt létezik, mely eleve a könyvtárban található forrásokon alapszik. Példa erre a University College London citizen science projektje a *Transcribe Bentham*⁹, mely az egyetemi könyvtár gyűjteményében található *Jeremy Bentham* kéziratok átírását tűzte ki célul. A projekt kapcsán a könyvtár biztosítja azt az internetes felületet, ahol a kéziratok szkennelt másolata elérhető, és ugyancsak a könyvtár biztosítja a digitális gépiratok tárolását.

Könyvtáraink sok projekt-tapasztalattal rendelkeznek: nemcsak csapatmunkában vagyunk jók, hanem tudásmenedzsmentben is, a létrehozott tudástőke megtartásában és megosztásában jelentős rutint szereztünk. Sőt, a saját benyomásom sokszor az, hogy a gyorsan változó mikrokozmoszban könyvtárosaink sokkal rugalmasabban állnak a változásokhoz, mint maguk a kutatók. Az így nyert ismereteket és kompetenciákat kollégáink egy-egy közösségi tudományos projektben is hasznosítani tudják.

Ahogy feltettük a kérdést, hogy miért éri meg a közösségi tudomány a kutatóknak, úgy fel kell tennünk a kérdést magunknak is. Miért éri meg a könyvtáraknak újabb feladatot vállalni?

Az egyetemi könyvtárak és szakkönyvtárak alapfeladata a kutatás támogatása. A kutatástámogatás formája változik, ehhez pedig alkalmazkodunk. Meglévő szolgáltatásainkat nem sokkal kell kiegészíteni ahhoz, hogy sikeres közösségi tudományos projektekben vegyünk részt. Ahogy a cikk elején is szó volt róla, a citizen science az open science (nyílt tudomány) egyik pillére. A hazai egyetemi könyvtárak és szakkönyvtárak rengeteget tesznek azért,

hogy a magyar tudományos kibocsátás láthatóbb és elérhetőbb legyen a világ minden részéről, számos jó gyakorlat hozzáférhető. A közösségi tudományos projektekkel éppen azt a szándékot tudjuk szolgálni, ami a nyílt tudomány célja, hogy a más szakterületen dolgozó laikusoknak is átláthatóbb, érthetőbb és kézzelfoghatóbb legyen egy-egy kutatási téma. A közösség bevonásával ezt a célt tudjuk erősíteni: részt venni egy csillagvizsgálatban, madárgyűrűzésben vagy egy híres magyar író kéziratainak átírásában közelebb hozza hozzánk, emberekhez a témát, magunk is figyelmesebbek leszünk iránta. Továbbá, a könyvtárak számára egy közösségi tudományos projekt felér egy marketing eszközzel, hiszen újabb fórumot biztosítunk a szolgáltatásaink népszerűsítésének, alkalmunk nyílik mind a kutatói társadalom, mind az érdeklődő laikusok számára megmutatni, hogy hatalmas lehetőségek rejtőznek falaink között. Egyre népszerűbb a fortepan.hu magyar fényképgyűjtemény, mely szintén az önkéntes közösségre épít. A fotók leírását önkéntes szerkesztők végzik, a Fortepan Fórumon megjelenő információkból kiindulva. Ezt a projektet az különbözteti meg egy közösségi tudományos projekttől, hogy a feltöltött képek nem képezik tudományos kutatás alapját. A citizen science projekteket minden esetben az adott szakterület szakemberei vezetik, és a végén minden esetben közzéteszik – nyílt hozzáféréssel – az eredményeiket. Az MTA Könyvtárban mi magunk is egy közösségi projekt előkészületi fázisában vagyunk, hiszen 2025-ben a Magyar Tudományos Akadémia, 2026-ban pedig az MTA Könyvtár és Információs Központ fennállásának 200. évfordulóját ünnepeljük. Elképzeléseink szerint a közösség segítségét kérnénk az Akadémia történetének képekkel való színesítéséhez, bővítéséhez.

Számos lehetőség kínálkozik közösségi tudományos projekthez való csatlakozásra. A legismertebb projekt aggregátor platform a Zooniverse.org honlap, ahol 11 tudományterületen több ezer lehetőség közül választhatunk. Azonban én arra bízhatnám a hazai könyvtárosokat, hogy keressük meg a hazai lehetőségeket és támogassuk a folyamatban vagy éppen kialakulóban lévő kutatásokat, keressük meg bátran a helyi (egyetem vagy adott település) szakembereit, és vessük fel a „nyitás” lehetőségét. A LIBER Citizen Science Working Group azt a célt tűzte ki maga elé, hogy összegyűjti az európai jó gyakorlatokat, ezek alapján pedig összeállít egy útmutatót könyvtárak számára, melyben lépésről lépésre segíti a kollégákat a citizen science/közösségi tudományos projektek

koordinálásában. Az útmutató első verzióját a LIBER nyári konferenciájára (Belgrád, 2020. június 24–26.) közzétesszük.

Jegyzetek

(Az elektronikus források megtekintése: 2020. január 16.)

1. LIBER honlap. Forrás: <https://libereurope.eu/>
2. 48th LIBER Annual Conference, Research Libraries for Society Trinity College Dublin, 26–28 June 2019. Forrás: <https://liberconference.eu/wp-content/uploads/2019/06/LIBER-2019-Programme-web-version.pdf>
3. LIBER Citizen Science Working Group honlap. Forrás: <https://libereurope.eu/strategy/innovative-scholarly-communication/citizenscience/>
4. GAÁL NÉ KALYDY Dóra: A magyarországi szakkönyvtárak

előtt álló kihívások = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 2018. 9. sz. 437–499. p.

Forrás: <https://tmt.omikk.bme.hu/tmt/article/view/8379/10333>

5. Zooniverse honlap. Forrás: <https://www.zooniverse.org/projects>
6. The National Audubon Society honlapja. Forrás: <https://www.audubon.org/conservation/history-christmas-bird-count>
7. Hubble Asteroid Hunter projekt leírása. Forrás: <https://www.zooniverse.org/projects/sandorkruk/hubble-asteroid-hunter/about/research>
8. A Magyar Madártani és Természetvédelmi Egyesület honlapja. Forrás: https://www.mme.hu/aktualis_taboraink
9. A University College London blogja. Forrás: <https://blogs.ucl.ac.uk/transcribe-bentham/2018/03/23/project-update-women-and-citizen-science/>

Beérkezett: 2020. január 16.

KI 20–20. 20 éves a Könyvtári Intézet

A Könyvtári Intézet 2020-ban ünnepli fennállásának 20 éves évfordulóját. Az Intézet jogállását a 6/2000. (III.24.) NKÖM rendelet határozza meg, miszerint a Könyvtári Intézet az Országos Széchényi Könyvtár részjogkörű belső szervezeti egysége, amelynek élén igazgató áll. Tevékenységeit pedig többek között a kulturális törvény (1997. évi CXL Tv.) írja elő. Az Intézet jogelődjei: az Országos Széchényi Könyvtár Módszertani Osztály (Módszertani Kabinet néven is), később Országos Széchényi Könyvtár Könyvtártudományi és Módszertani Központ. Az Intézet működését a Könyvtártudományi és Módszertani Központ 1999. december 31-i létszámából és tárgyi feltételeiből létrejött szervezet biztosította. A 2020. évben többféle módon jeleníti meg az Intézet az elmúlt 20 év tevékenységeit. Az Intézet honlapján <https://ki.oszk.hu/> rendszeresen tesszük majd közzé történeteinket: 20 projektet szeretnénk felidézni. A Könyvtári Figyelő 2020.2. száma ezúttal tematikus tartalommal jelenik meg, amelyben nemcsak az elmúlt húsz év munkájának áttekintése kap helyet, de a jelenlegi legfontosabb feladatokról is számot adunk. Az idei Vándorgyűlésen külön szekcióban kerül sor az Intézet munkájának bemutatására, késő ősszel pedig *Környezettudatos könyvtárak, sikeres fenntarthatóság – 20 éves a Könyvtári Intézet* címmel konferencia zárja a jubileumi évet.